

Abdüssamed b. Mahmûd ü'l-Gaznevî'nin tefsirinin ilk (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 24) ve son sayfaları (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 552)

eserin Mihrişah nüshasının I ve II. ciltlerinin sonunda müstensih tarafından düşülen ferağ kayıtlarında eserin adının Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm olduğu belirtilmiş, Fas nüshasının iç kapağında ise adı Tefsirü'l-fukahâ ve tekzîbü's-süfehâ şeklinde kaydedilmiştir. Kaynaklarda tefsirin adı ikinci şekilde geçer (Kureşî, III, 430; Keşfü'z-zunûn, I, 462; Hediyyetü'l-ârifin, I, 574; Mevsû'atü'l-müeyyere, II, 1233). Gaznevî, orta hacimdeki tefsirinde Kur'an'ın başından sonuna kadar âyetleri tek tek ele alıp tefsir etmiş, genellikle önce ilgili rivayetleri nakletmiş, ardından dirâyet metodunu uygulamıştır. Eserde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine önem verilmiş, bununla birlikte Kur'an'ın sünnetle tefsiri de ihmal edilmemiştir. Asrın tefsir geleneğine uygun biçimde hadis rivayetlerinde senedler çıkarılarak sadece ilk râvi zikredilmiş, bazı âhâd hadisler rivayet açısından sahih bulunmamış, bazılar da muhteva açısından ele alınarak metin tenkidi yapılmıştır. Kıraat farklılıklarına değinen müellif bunlar arasındaki mâna ayrılığına işaret ederek şâz kıraatleri açıklamış, bazan kendi görüş ve tercihinde de yer vermiştir. Lugat ve belâğata dair açıklamaların da görüldüğü tefsirin en çok dikkat çeken özelliklerinden biri fikhî yönüdür. İtikadda Mâtürîdî, fıkhıta Hanefî olduğu anlaşılan Gaznevî

tefsirinde fikhî hükümlerle ilgili açıklamalara geniş yer ayırmış, ihtilâflı meselelerde öncelikle Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının, bazan da diğer mezhep imamlarının görüşlerini aktarmıştır. Eser Hanefî fıkhını ihtiva etmekle birlikte diğer mezheplerin muhalif görüşleri de kaydedilmiştir. Gaznevî eserin sonunda yararlandığı kaynakları da belirtmiştir. Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'an'ı, Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Belhî'nin Câmi'u'l-ülûm'u, Tahâvî ve Cessâs'ın Aşkâmü'l-Kur'an'ları, Ebû'l-Leyl es-Semerkandî'nin tefsiri onun başlıca kaynaklarıdır. Ayrıca eserde Taberî, Hakîm et-Tirmizî ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî gibi müfessirlerin tefsirleri dışında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin el-Âsâr ve es-Siyerü'l-kebîr'i ile İbn İshâk'ın Kitâbü'l-Meğâzî'sine atıflar görülmektedir. Gaznevî'nin tefsiri sonraki fakih ve müfessirler üzerinde etkili olmuştur. Kutbüddîn-i Şîrâzî, Ebû Bekir el-Haddâd, Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr ve Âlûsî tefsirlerinde onun görüşlerine yer verilmiştir (Özmen, ÜÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXI/1 [2012], s. 90-111). Tefsir üzerine Ferihan Özmen doktora tezi hazırlamış (bk. bibl.), tefsirin muhtelif kısımları 1430 (2010) yılından itibaren Mekke Ümmülkurâ Ünversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak tahkim edilmiştir (http://www.quran-c.com/display/

Disptitle.aspx?UID=18749&CID=169, erişim: 26.05.2015).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdüssamed b. Mahmûd el-Gaznevî, Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 24, vr. 1^b; nr. 26, vr. 648^{a-b}; Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 562, vr. 1^b; TSMK, III. Ahmed, nr. 84, vr. 1^a; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, Târîh (trc. Yahyâ el-Hasşâb - Sâdik Neş'et), Beyrut 1982, s. 213; Kureşî, el-Cevâhîrü'l-muğiyye, III, 430; Keşfü'z-zunûn, I, 453, 462; Hediyyetü'l-ârifin, I, 574; İżâhu'l-meknûn, I, 309; M. Âbid el-Fâsî, Fihrisü mahtûâtı hizâneti'l-Karaviyyin, Dârülbeyzâ 1399/1979, I, 89; Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessirin, I, 285; el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'an, mahtûâtü't-tefsir ve 'ulûmih (nşr. el-Mecmaü'l-melekî), Amman 1989, I, 215; el-Mevsû'atü'l-müeyyere fi terâcimî es'immeti't-tefsir ve'l-iķrâ' ve'n-naħu ve'l-luġa (haz. Velîd b. Ahmed Hüseyin ez-Zübeyrî v.dğr.), Medine 1424/2003, II, 1233; Mahmûd b. Abdullah eş-Şin-kîti, Tefsirü'l-fukahâ ve tekzîbü's-süfehâ' li'l-Kâđi Ebi'l-Feth' 'Abdişamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Gaznevî mine'l-âye 60 min süreti'l-En'âm ile'l-âye 157 min süreti'l-A'râf (yüksek lisans tezi, 1430), Camiatü Ümmi'l-kurâ, s. 3-4, 9-19; Ferihan Özmen, Abdüssamed el-Gaznevî ve Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim'i (doktora tezi, 2010), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; a.mlf., "Abdüssamed el-Gaznevî ve Tefsiri", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIV/25, Adapazarı 2012, s. 139-161; a.mlf., "Abdüssamed el-Gaznevî'nin Tefsirinin Kaynakları ve Tesirleri", ÜÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXI/1, Bursa 2012, s. 87-113.

FERİHAN ÖZMEN

GAZZÂL, Ahmed b. Mehdi (Ahmed bin mehdi el-gzâl)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. el-Mehdi b. Muhammed el-Gazzâl el-Himyerî el-Endülüzi (ö. 1191/1777)

Saltanat kâtibi, elçi, edip ve şair.

Fas'ın Fas veya Miknâs şehrinde doğdu. Aslen Endülüs'ün Mâleka şehrinde olan ailesi daha sonra Fas'a gelip yerleşmiştir. Babası Mehdi b. Muhammed, Fas Alevî (Filâlî) Sultanı Mevlây İsmâil'in kâtip ve elçilerinden olup zamanının ediplerinden sayılırdı. Bundan dolayı Gazzâl sultanların ve emîrlerin çevresinde ilim, sanat ve edebiyat üstatlarının bulunduğu ortamlarda Fas ve Miknâs şehirlerinde özel itina ile yetiştirildi. Ayrıca Karaviyyin Medresesi'ni bitirdiği kaydedilmektedir. Gazzâl, Mevlây III. Muhammed'in özel kâtibi ve müsteşarı olarak görev yaptı. Gazzâl'in ilk saltanat kâtipliğine kâtip ve tarihçi Ebû'l-Kâsım ez-Zeyyânî'nin yanında başladığı söylenirse de (Zeyyânî, s. 60), 1182'de (1768) Divân-ı İnşâ kâtipliğine başladığını yazması dolayısıyla ondan önce bu göreve geldiği ve

görevinde reîsülküttâplığa kadar terfi ettiği, bu sebeple yabancı devletlerin kraları, vezirleri, Mağrib'deki konsolos ve elçileriyle yazışmalar yaptığı, hatta unvanını taşımasa bile Hâriciye veziri sıfatıyla çalıştığı anlaşılmaktadır. Avrupa kralları ve bankalarıyla, onların Mağrib'deki konsolos ve elçileriyle yazışmalarını kapsayan, güzel hatıyla kaleme alınmış bazı mektupların mikrofilmleri, Fransa ve İspanya'daki arşivlerden getirilmiş olarak Rabat Kraliyet Sarayı'ndaki el-Vesâiku'l-melekiyye müdürlüğünde bulunmaktadır.

Mevlây III. Muhammed 1178 (1764) yılı sonlarında İspanya'daki müslüman esirlerden acıklı durumlarını dile getiren bir mektup alınca İspanya Kralı III. Karlos'a esirlere iyi davranma, esir değişimi ve barış antlaşmasıyla ilgili bir mektup yazdı; kral da sultana papaz Bartolome Jiran başkanlığında bir heyet gönderdi (1179/1765). Bunun üzerine III. Muhammed barış antlaşması yapmak, esir değişimini gerçekleştirmek, bazı İslâmî kitapların yazmalarını getirmek üzere Gazzâl'in de içinde yer aldığı bir heyeti İspanya kralına yolladı. Sultan, Gazzâl'den uğradığı yerlerde bulunan tarihî eserleri, özellikle İslâmî döneme ait olanları, ayrıca halkın örf ve âdetlerini kaydedip kendisine seyahatnâme şeklinde takdim etmesini istedi. Miknâs'tan Tanca'ya ve oradan Sebte'ye (Ceuta) geçen heyet 1179 Zilkade-Zilhicce (Nisan-Mayıs 1766) aylarında buradan hareket edip Madrid'e vardı. 1180 Safer-Rebülevvelinde (Temmuz-Ağustos 1766) kralın huzuruna çıkarak barış antlaşmasına ve müslüman esirlerin iadesine ilişkin görüşmeler yaptı. Heyet aynı yılın kasım ayında Madrid'den Kâdiş'e vardı, oradan da hürriyetine kavuşturulan esirler ve bazı yazma eserlerle birlikte geri döndü. Bu arada Gazzâl sultanın istediği İspanya seyahatnâmesini yazıp kendisine takdim etti. Ardından kral sultana yazdığı bir mektupta ülkesinde hiçbir Mağribli esir kalmadığını, Cezayirli esirlerin değişimi için de aracılık etmesini talep edince sultan aynı heyeti Cezayir'e gönderdi ve orada tutuklu bulunan İspanyol esirlerin karşılığında 1600 Cezayirli esirin hürriyetine kavuşmasını sağladı. III. Muhammed'in 1187'de (1773) İspanya'nın işgali altındaki Melille (Melilla) şehrini kuşatması üzerine kral bu hareketin Gazzâl tarafından yazılan barış antlaşmasına aykırı olduğunu hatırlattı. Zira sultan bu barış antlaşmasının yalnız denizlerde geçerli olmasını ifade etmesine rağmen antlaşmada ya

Gazzâl'in hatası veya İspanyollar'ın metin üzerinde tahrifat yapmaları sonucu barışın hem karada hem denizde geçerli olduğu kaydedilmişti. Bunun üzerine sultan geri çekilmek zorunda kaldı ve Gazzâl'i görevinden azletti. Fas şehrindeki evine kapanan Gazzâl üzüntüsünden görme duyusunu kaybetti ve 5 Cemâziyelâhir 1191 (11 Temmuz 1777) tarihinde vefat ederek Fas'ta Kalkaliyyîn semtindeki Şeyh Abdülkâdir b. Ali el-Fâsî Zâviyesi avlusuna defnedildi. İbn Süde'nin verdiği bu tarihe karşılık Abdülvehhâb b. Mansûr ve Simlâlî 15 Cemâziyelevvel'de (21 Haziran) öldüğünü yazar. Şiir sanatının özellikle övgü temasında mâhir olan Gazzâl döneminin şiir akımına uyarak başta cinas olmak üzere bedîî süslerle ağırlık vermiş, tersinden de okunabilen ve ayrı bir anlam ifade eden beyit ve kıtalar nazmetmiştir. Özellikle Sultan III. Mevlây Muhammed'le ilgili methiyeleri arasında uzun "râiyye"si klasik kaside tarzının güzel örneklerinden biridir.

Eserleri. 1. Netîcetü'l-ictihâd fi'l-mühâdene ve'l-cihâd. Gazzâl'in İspanya dönüşünde sultana takdim ettiği seyahatnâmesidir. Eserde müellif uğradığı yerlerdeki tarihî yapıları, özellikle İslâmî eserleri, ayrıca sosyal ve siyasal durumu, örf, âdet ve gelenekleri, heyet için yapılan karşılama törenlerini ve kralla görüşmelerini anlatmış, bu konularda kişisel yorum ve düşüncelerine de yer vermiştir. Seyahatnâmenin Kurtuba Camii'ni tasvir eden bölümünü A. Gourguos, Arapça metniyle birlikte nesretmiş ("Ambassade marrocaïne en Espagne au XVIIIe siècle. Extrait de la relation d'un voyage en Espagne", *RAfr.*, V [1861], s. 456-467), M. Bodin de seyahatnâmenin Fransızca özetini yayımlamıştır ("Une rédemption de captifs musulmans en Espagne au XVIIIe siècle, d'après la relation manuscrite d'un envoyé de S. M. le Sultan du Maroc", *Archives berbères*, III [1918], s. 145-185). Alfredo Bustânî, seyahatnâmeyi Madrid Millî Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasına dayanarak yayımlamış (Tıtvân 1941), ancak hristiyan olan nâşir inancıyla uyuşmayan bazı cümle, ibare ve sayfaları çıkarmıştır. Kitabın tam neşri *Rihletü'l-Gazzâl ve sefâretühû ile'l-Endelüs* adıyla İsmâil el-Arabî tarafından gerçekleştirilmiştir (Beirut 1980). **2. en-Nûrû's-şâmil fi menâkıbi fahli'ricâli'l-kâmil** (Kahire 1348). Miknâs'ta medfun İseviyye tarikati kurucusu Muhammed b. İsâ es-Sibâî el-Hasenî el-Fehdî'nin menkıbelerine dairdir. Gazzâl bu tarikata Abdüsselâm b. Ahmed Berrâde vasıtasıyla girdiğini

kaydetmektedir. **3. Kerâmâtü's-Şeyh Muḥammed b. 'İsâ.** Önceki eserin bir muhtasarı mahiyetindedir (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 12377, vr. 39-58; Melik Suûd Üniversitesi Ktp., nr. 5129, mikrofilm). **4. el-Yevâkitü'l-edebiyye bi-cîdî'l-memleketi'l-Muḥammediyye.** Fas Alevî Sultanı Mevlây III. Muhammed hakkında bir methiyedir (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 12259, vr. 73-91). **5. el-Uḫrûfetü'l-hendesiyye ve'l-ḫikmetü's-şatraciyyetü'l-ünsiyye.** Yine Mevlây III. Muhammed'in methine dairdir. Müellif eserinde satranç konusunda kendine has tarza ilişkin bilgilere de yer vermiştir (el-Hizânetü'l-Haseniyye, nr. 12259, vr. 92-102). **6. Netîcetü'l-fethi'l-müstenbeḫa min sûreti'l-Feth.** Mevlây III. Muhammed hakkında methiyedir (son üç eserin muhtevası için bk. İbn Zeydân, *İthâf*, III, 341-343). **7. Netâ'icü (Nûzhetü'l-iḫsân ve mefâtiḫu's-şlâtî'l-ḫisân.** Devrin kumandanlarından Ahmed b. Kâid Ali er-Riffî'ye takdim edilmiş olup onun methine dair kasideleri içeren bir divandır (İbn Süde, *Delilü'l-mu'errihî'l-Mağribi'l-aḫşâ*, II, 414).

BİBLİYOGRAFYA :

Zeyyânî, *et-Tercümânetü'l-kubrâ fi aḫbârî'l-ma'mûr berren ve bahren* (nşr. Abdülkerîm el-Filâlî), Rabat 1412/1991, s. 60-61; Selâvi, *el-İstikşâ*, IV, 99-100, 107, 114; M. Beşir Zâfir el-Ezherî, *el-Yevâkitü's-şemîne*, Kahire 1325/1908, s. 54; Ahmed en-Nemîşî, *Târîḫu's-şîr ve's-su'arâ' bi-Fâs*, Fas 1925, s. 83; H. Pérès, *l'Espagne vue par les voyageurs musulmans de 1610 à 1930*, Paris 1937, s. 19-40; Y. S. Allûş – Abdullah er-Reçrâcî, *Fihrisü'l-maḫtûḫâti'l-'Arabîyyeti'l-maḫfûza fi'l-ḫizâneti'l-'amme bi-Rabât*, Paris 1958, II, 234-235; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delilü mu'errihî'l-Mağribi'l-aḫşâ*, Dârülbeyzâ 1965, I, 124, 167, 174, 234-235, II, 366-367, 414; a.mlf., *İthâfû'l-müḫtâlî' bi-vefeḫâti a'lâmi'l-karni's-sâlis 'aşer ve'r-râbi'* (nşr. Muhammed Haccî), Beirut 1417/1997, I, 43; Abbas b. İbrâhîm, *el-'İlâm*, II, 393-394; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 326; Menûnî, *el-Meşâdirü'l-'Arabîyye li-târîḫi'l-Mağrib*, Dârülbeyzâ 1403/1983, I, 226-227, 230, 231; İdrîs b. Mâhî el-Kaytûnî, *Mu'cemü'l-maḫbû'âti'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 259; İbn Zeydân, *el-Menze' u'l-laḫif fi mefâhiri'l-Meulâ İsmâ'îl b. eş-Şerîf* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Dârülbeyzâ 1413/1993, s. 145; a.mlf., *İthâfû a'lâmi'n-nâs*, Kahire 2008, III, 338-343; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Mağribi'l-'Arabî*, Rabat 1419/1998, VI, 394-412; M. Abdullah İlnân v.dğr., *Fehârisü'l-ḫizâneti'l-Haseniyye*, Rabat 1421/2000, I, 73-74, 271; II, 1039-1041, 1139; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Selve-tü'l-enfâs* (nşr. Abdullah Kâmil el-Kettânî v.dğr.), Dârülbeyzâ 1425/2004, I, 376; "Kitâbü Netîceti'l-ictihâd fi'l-mühâdene ve'l-cihâd", *el-Meşriḫ*, XLI, Beirut 1947, s. 459-460; J. S. Álvarez, "La difusión de la arqueología y del patrimonio arqueológico de Andalucía a través de la literatura ilustrada de viajes", *Cuadernos Dieciochistas*, IX, Salamanca 2008, s. 96-99; "al-Ḡazzâl", *EP Suppl.* (İng.), s. 325-326. İSMAIL DURMUŞ